

Љубомир С. Стајић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
Lj.Stajic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-7594-5741

Владан М. Мирковић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
V.Mirkovic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-9995-8598

ИСТОРИЈСКЕ И САВРЕМЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ВЕЛИКИХ СИЛА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Сажетак: Геополитика објашњава законитости политичког деловања у међународним односима проналазећи дејтерминанте политичких одлука у географским факторима. Резултати геополитичке мисли представљају моћни обрасци понашања држава у међународним односима на основу којих се објашњавају процли и садашњи догађаји, а будући предвиђају. Полазећи од основних принципа Макиндрове и Стајкменове теорије, у раду су приказане историјске и савремене геополитичке тенденције Великих сила на подручју Европе, са посебним освртом на простор на коме је настајала и развијала се модерна српска држава. На крају су идентификовани показатељи на основу којих би се могао предвидети будући развој геополитичке ситуације и импликације по безбедности Републике Србије.

Кључне речи: Геополитика, безбедности, Велике силе, Макиндрер, Стајкмен.

* Рад је настао као резултат рада на научно-истраживачком пројекту „Правна традиција и нови правни изазови“ у 2022. години, а чији је носилац Правни факултет у Новом Саду.

1. УВОД

Геополитичка мисао представља један од начина на који се објашњава законитост политичког деловања у међународним односима. У средишту проучавања геополитике је међусобни однос између географског простора, као територије на којој се налази једна или више држава и политичких одлука које се доводе у везу са положајем, обликом територије, рељефом и сл. Отуда геополитика представља науку која проучава утицај географских фактора на политичке одлуке односно њихову међузависност у смислу тенденција тог утицаја без обзира на проток времена. Простор на коме се држава налази у великој мери одређује њену судбину у међународним односима, због чега деловање државе према геополитичким схватањима има два смера. Прво, државе настоје да обезбеде што повољнију позицију у смислу заштите грађана и територије на којој врше суверену власт. Друго, поседовањем и контролом стратешки важних места остварује се контрола светског или регионалног тржишта што утиче на повољну економску позицију. Тако настаје повратно дејство економске моћи на војну и обрнуто, што објашњава заинтересованост политике за географију.

На основу анализе догађаја из прошлости уз апстракцију непотребних детаља, геополитика нуди могуће обрасце понашања држава у међународним односима. Овим обрасцима објашњавају се претходни и садашњи догађаји, а будући предвиђају. Геополитика пружа рационално објашњење разлога политичког деловања држава (војни, безбедносни, економски и др. разлози), што пред Велике силе поставља захтев да се насилно и освајачко понашање представи као хуманитарно, алтруистичко и у интересу човечанства.

За разумевање и сагледавање сопствене позиције у међународним односима од суштинске је важности раздвојити геополитичке чињенице од пропаганде којом се те чињенице прикривају. Чињеница је да природу и ток међународних односа увек одређују Велике силе, због чега је њихова позиција полазна основа сваке шире политичке и безбедносне анализе малих држава, које сопствене националне интересе морају да ускладе и уподобе са интересима Великих сила. Историја потврђује да су се периодичним ратовима утврђивале позиције у међународним односима. У том смислу политичке стратегије резултирале су тиме да државе настају, развијају се и нестају, док географија остаје вечна и константна. Отуда и пракса држава да у међусобној борби остварују што повољнију географску позицију и онемогуће противника у истим таквим намерама остаје константна. Имајући у виду претходно речено проблеми истраживања дефинисани су на следећи начин:

1. Који су општи принципи, правила и значај геополитике?
2. Које су савремене и историјске геополитичке тенденције Великих сила у Европи?

3. Које је потенцијално место српског етничког простора у геополитичким стратегијама Великих сила?
4. Које су безбедносне импликације по Републику Србију супротстављених геополитичких тенденција Великих сила на српском етничком простору?

2. ГЕОПОЛИТИКА – ПОЈАМ, ОПШТИ ПРИНЦИПИ И ЗНАЧАЈ ГЕОПОЛИТИКЕ

Рудолф Кјелен (1864-1922) дефинисао је геополитику као „науку о држави као географском организму или појави у простору“ која као политичка наука „стално има на уму јединство државе и жели да допринесе разумевању суштине државе.“ Кјелен геополитици супротставља политичку географију која „проучава територију као место становања људских заједница.“¹ Држава је код Кјелена схваћена у органицистичком смислу, које он преузима од Карла Ритера (1779-1859) који је почетком 19. века изнео тезу о држави као географском организму² који се састоји из органа (реке, планине, земљиште и сл.) који имају посебне функције и чине јединство, по аналогији са људским телом. Фридрих Рацел (1844-1904), кога такође сматрају оснивачем геополитике, заступа органицистички приступ и у *Политичкој географији*³ пореди функционисање државе са кретањем живих бића.

Ритерово схватање државе показује да су се органицистичка схватања у друштвеним наукама појавила и пре објављивања Дарвиновог дела *О пореклу врста* (*On the Origin of Species*)⁴ из 1859. године и Спенсерових *Принципа биологије* (*The Principles of Biology*)⁵ из 1864. године, чиме се негира мишљење да су њихова дела научни основ Кјеленове и Рацелове научне мисли. Штавише, компарацијом Кјеленових и Рацелових теорија, али и теорија других аутора⁶ утврђено је да су предмет геополитике географски фактори који детерминишу политичке одлуке или прецизније речено узрочно – последичне везе између политичких одлука и географских фактора, при чему научна мисао која објашњава карактер државе нема никакву улогу.

¹ Rudolf Kjellen, *Der Staat als Lebensform*, Verlag von H. Hirzel, Leipzig 1917, 46.

² Вид. R. Kjellen, 65 и Walter Eric Boettcher, *Carl Ritter's Early Geographic Thought (1779-1817)*, University College London, London 1990, 180.

³ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, Munchen – Berlin 1903, 4.

⁴ Charles Darwin, *On the Origin of Species*, John Murray, Albemarle Street, London 1859.

⁵ Herbert Spencer, *The Principles of Biology, Vol. 1*. D. Appleton and Company, New York – London 1910.

⁶ Махан, Макиндер, Киркхофен, Спајкмен, па и Кисинџер и Бжежински и др.

Геополитика настоји да утврди рационалан и општи образац понашања политичких актера који је заснован односно мотивисан вредношћу појединих географских фактора. Географски фактори су географски положај, рељеф, распоред копна и мора, климатски положај, квалитет и површина обрадивог земљишта, рудна богатства, пловне реке, врста и квалитет морске обале, површина и облик територије и др. Вероватно најважнији географски фактор јесте да или је држава поморска или копнена. Чињеница где се држава налази детерминише опште безбедносне и економске услове, па тиме и начин и логику деловања, отуда се овај фактор налази на почетку сваке геополитичке расправе. Острвске државе имају најбоље услове да остваре сопствену безбедност⁷ у смислу да нису подложне неочекиваним упадима суседа, номада и сл., док с друге стране отворено море као нека врста аутопута пружа брзу и лаку доступност страним тржиштима и ресурсима на којима се заснива јака економија.

Кјелен⁸ говори о острвској држави; држави која је на копну, али има излаз на отворено море и држави која је потпуно копнена држава без излаза на море. Махан⁹ је сматрао да није довољно да нека држава има излаз на море да би имала поморску моћ. Напротив, идентификовао је седам принципа из којих проистиче поморска моћ државе. Он је тврдио да поморске државе имају за циљ проходност и безбедност трговачких путева којима пролазе њени поморски транспорти. У том смислу поморска држава усмерена је ка контроли острва која се налазе уз руте поморског кретања како би њени бродови могли да попуне своје потребе, одморе људе и заштите трговачке бродове ратном флотом која је ту усидрена. Исту функцију имају и пријатељске луке, због чега поморска држава не мора нужно да осваја територије, већ може и да ступа у партнерства и савезе са обалским државама. На крају, мореузи као уска грла кроз која пролази поморски транспорт од егзистенцијалне су важности, па је и контрола над њима (политика или физичка) интерес поморске силе и услов њене доминације и утицаја у свету. Распоред седишта америчких ратних флота широм света¹⁰ потврђује да су Маханови ставови (прихваћени и потврђени од стране Спајкмена), створили основне обрасце глобалног и регионалног геополитичког деловања САД.

⁷ Упор. Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, e-book, <http://www.blackmask.com>, и R. Kjellen, па чак и Дарвиново поређење ситуације када се у станишту промене околности у смислу да што је станиште изолованије, то је могућност продора егзогених врста мања, са ситуацијом у коме острвске нације трпе мање утицаје и миграције него оне на копну. С. Darwin, Chapter IV Natural Selection.

⁸ R. Kjellen, 65.

⁹ Махан је издвојио седам принципа на којима се заснива поморска моћ државе. А. Т. Mahan.

¹⁰ Вид. мапу са седиштем флота: https://www.globalsecurity.org/military/agency/navy/fleet_n.htm 23.8.2022.

Потпуно копнене државе хендикепиране су и у економском и безбедносном смислу, због чега се исправном показује Кјеленова теза да је „чужња за морем у државама које су превише копненог карактера политички мотив првог реда.“¹¹ Осим за морем, копнене државе теже и ка природним границама које су потврдиле своју историјску корисност. Планински венци пружају најбољу заштиту и стога се највиши врхови планина и доминантни висови по правилу налазе у оној држави¹² која је могла да диктира услове разграничења. Тропске шуме, пустиње, подручја покривена ледом и друга места која нису погодна за живот, такође представљају повољне границе, јер у великој мери онемогућавају или отежавају напредовање противника. Простране низије и долине пловних река историјски су се показале као колевка цивилизација, али нису безбедне границе.

У пракси ипак не постоје апсолутне и дефинитивне категорије, јер копнене силе могу да изађу на море које им пружа довољно основа да се развију као поморска сила (пример САД), док с друге стране пример Француске показује да доступност мора не гарантује поморску моћ, јер је Француска већи део своје историје била копнена сила. Оно што је константно, независно од географског положаја, и што представља геополитичку законитост јесте да свака држава настоји да обезбеди најповољнију географску позицију, док у исто време настоји да у тим напорима онемогући противнике. Потреба за одређеном врстом ресурса одређује некада стратегијску важност територије и путева до те територије. У тренутку када је нафта почела да покреће ратне и трговачке бродове, контрола Блиског истока постала је од егзистенцијалне важности. Ипак, развој технологије може да омогући да ресурси буду произведени другим технологијама или из других извора (пример тзв. зелених технологија), на другим територијама или да се преносе другачијим линијама снабдевања, што може утицати на промену геополитичких образаца. Покушај промене геополитичке ситуације тренутно је актуелан у напорима САД да ослободи Европу зависности од руског гаса.

Сумирајући резултате истраживања у овом делу, као геополитичка законитост утврђено је да копнене силе настоје да изађу из „географског кавеза“ и дођу до отворених мора, док поморске силе настоје да их у томе онемогуће. Затим, да копнене силе на различите начине настоје да рељеф претворе у ефикасну одбрамбену линију или да искористе простор у ту сврху (планински масиви, пустиње, залеђене површине као граничне области). Независно до тога да ли је реч о поморској или копненој сили, циљ сваке силе јесте да спречи настанак моћног супарника и да у исто време у зависности

¹¹ R. Kjellen, 34.

¹² Уколико узмемо за пример границу Србије и Албаније, коју су утврђивале Велике силе, а пре свих Аустрија, види се како Проклетије доминирају над метохијском котлином.

од безбедносних, економских, стратегијских, војних, демографских и др. потреба прошири своју зону утицаја. На крају треба истаћи да се традиционални принципи геополитике могу променити, првенствено под утицајем развоја технологије што је развој ваздухопловства потврдио. Питање које доноси будућност јесте како ће употреба сајбер простора и свемира утицати на традиционална геополитичка правила?

3. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ ВЕЛИКИХ СИЛА У ЕВРОПИ

3.1. Геополитичке теорије о Европи

Велике силе¹³ су оне државе којима је формално или неформално признато својство привилеговане државе у међународним односима, због чега имају фактичке и правне прерогативе које их чине привилегованим у односу на друге државе што им омогућава да стварају правила поретка и да буду његови арбитри. Еволуција идеје о привилегованој групи држава може се пратити од Бечког конгреса и стварања Свете Алијансе (1815)¹⁴ до Повеље ОУН (1945) која у саставу Савета безбедности, као тела које је задужено за одржавање међународног мира и безбедности, предвиђа постојање сталних чланица које де јуре имају функцију арбитра савременог поретка. За предмет истраживања узете су геополитичке тенденције Русије, Немачке, Велике Британије и САД из разлога што је сукобљавање ових Великих сила на подручју Европе у последња два века готово увек имало импликације по безбедност наше државе.

Претходно утврђене геополитичке законитости и деловање Великих сила препознају се у две најпознатије геополитичке теорије. Према Макиндреровој теорији о географском стожеру (*geographical pivot*)¹⁵ онај ко контролише централни простор Евроазије контролише и судбину света (тзв. теорија Хартленда), док према Спајкменовој тзв. Римланд теорији¹⁶ судбину света одређују поморске државе које се налазе на ободу централног копна. Упркос концептуалној супротности теорија, Макиндеру и Спајкмену заједнички је

¹³ Вид. Garry Simpson, *Great Powers and Outlaw States – Unequal Sovereigns in the International legal Order*, Cambridge University Press, New York 2004.

¹⁴ William. P. Cresson, *The Holy Alliance*, Oxford University Press, New York 1922, 37.

¹⁵ Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *The Geographical Journal*, No. 4, Vol. XXIII, April 1904.

¹⁶ Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics, The United States And The Balance Of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.5673/page/n1/mode/1up?view=theater>, 12.8.2022.

страх да ће савез између Русије и Немачке бити препрека свакоме ко жели да влада светом.

По Макинтеру, границе Европе на истоку полазе од Петрограда и иду до Казања, а онда се граница спушта Волгом и Доном до Црног мора и на југу Дунавом и Савом до Јадранског мора. Велику Британију посматра као не-Европу¹⁷, јер је поморска сила и не меша се у послове Европе, осим ако немају везе са поморском доминацијом. Иступање Велике Британије из чланства ЕУ само је потврда ове британске позиције. Занимљиво је да подручје Балкана јужно од Саве и Дунава, Макинтер није сматрао Европом већ „истоком“¹⁸. Овакву Европу Макинтер даље дели на Западну и Источну, а граница иде од Јадранског мора долином Рајне до Холандије, при чему су Берлин и Беч на источној страни. По Макинтеру, граница између источне и западне Европе истовремено је и граница између Хартленда и Римленда.

Макинтеру се и у време када је настала теорија, а и данас може оспорити научна утемељеност. Наиме, у време настанка теорије, Русија је спроводила експанзију према Средоземном мору, Индијском океану и Пацифику. Отуда Макинтерова теорија заправо изражава забринутост да огромно и пространо подручје ван утицаја Велике Британије може довести у питање британску поморску доминацију. Због тога Макинтерова теза суштински није да онај ко контролише Евроазију контролише свет, већ да док неко други контролише огромно подручје Евроазије, Велика Британија неће имати апсолутни монопол у међународним односима. Ипак, Макинтерова теза о подели Европе, показала се као далековида у смислу да је туда повучена граница између источног и западног блока током Хладног рата.

Спајкмен је 1942. године поставио теорију у потпуно другачијем смеру. По њему, историјски је тачно да су номадска племена и копнене силе Хартленда вршиле експанзију према Римленду, али је развој технологије допринео већој мобилности поморских сила због чега државе Римленда наступају према средишту континента и тиме остварују утицај на светску политику. Савез између Јапана и Велике Британије против Русије почетком 20. века и јапанско-немачки савез у Другом светском рату, по Спајкмену илуструју промењену геостратешку позицију у односима копнених и поморских сила. У време немачке офанзиве на источном фронту, Спајкмен је претпостављао да ће Немци доћи до Урала, а Јапанци до Бајкалског језера, чиме би огромно подручје Хартленда било подељено између копнене и поморске силе. Из чињенице да је Спајкманово дело објављено 1942. године изведен је закључак да је улазак САД у Други светски рат последица зрелог геополитичког

¹⁷ Halford Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company LTD, London 1919, 161.

¹⁸ H. Mackinder, 1919, 153-154.

расуђивања, а не одмазда и импулсивна реакција на напад Јапана на Перл Харбур 7. децембра 1941. године.

3.2. Геополитичке тенденције Великих сила у Европи

Руски геополитички интереси у Европи су излазак на отворена мора и остваривање повољних копнених граница у источној и средњој Европи. Русија је историјски настојала да обалом Црног мора дође до Цариграда и туда изађе у Средоземно море, па су отуда за руску политику на Балкану, интересантији били Бугари, него Срби. Из тог разлога створена је Велика Бугарска 1878. године¹⁹ која је добила излаз на Егејско море и дошла готово до Јадранске обале (Охрид и Корча), чиме је посредно и Русија изашла на топло море, а у исто време онемогућила германски продор на исток. Незадовољне ситуацијом на Балкану, велике силе су сазвале Берлински конгрес на коме је бугарска територија битно смањена. Русија је подржавала Балкански савез у Првом балканском рату када је Бугарска поново добила излаз на Егејско море. Ипак, после Првог балканског рата Русија се окреће партнерству са Србијом.

Други руски интерес јесте да постави границу у средњој Европи што ближе Берлину као најужој тачки северноевропске низије и која би у идеалним условима водила линијом Карпати – Татре – Судети. Таква граница би обезбедила најбоље услове за обезбеђивање правца одакле су се историјски покретали походи на Русију. Сасвим супротно овоме, прво Немачка, а потом САД настоје да границу према Русији у средњој Европи поставе што ближе Москви. Од краја Другог светског рата САД примењују тзв. доктрину обуздавања односно Труманову доктрину која подразумева акције на сваком фронту на коме Русија (раније СССР) настоји да оствари напредовање. Пријем балтичких држава и држава средње и источне Европе у НАТО и рат у Украјини потврђује актуелност Труманове доктрине и у 21. веку.

Немачка се историјски ширила у три правца²⁰. Први правац ширења био је обалом Балтичког мора до данашње Литваније. После Првог светског рата, балтички град Данциг (Гдањск) постао је слободан град у царинској унији са Пољском, која је на штету Немачке добила излаз на Балтичко море. Овиме је прекинута копнена веза између немачких територија на Балтику, а покушај спајања два дела Немачке у септембру 1939. године довео је до британске објаве рата чиме је започео Други светски рат. Друго, Немачка се ширила миграцијом становништва на подручје средње Европе. Немачка

¹⁹ Према мировном споразуму потписаном у Сан Стефану марта 1878. године између Турске и Русије. Вид. текст споразума: <https://pages.uoregon.edu/kimball/1878mr17.SanStef.trt.htm>, 25.8.2022.

²⁰ Вид. Н. Mackinder, 1919, 147-190.

је тиме настојала да помери границу према Русији тако да она полази од Финског залива, преко Пољске до Карпата. Територијално ширење Немачке у средњој Европи извршено уласком немачке војске у Сарску област (1936), а затим припајањем Аустрије (1938) и окупацијом Чехословачке (1938), за Велику Британију као поморску силу није имало исту вредност као немачко заузимање луке Данциг (1939). Треће, Немачка се ширила на исток преко Балкана²¹, одакле је пут даље водио према Блиском истоку.

Политика Велике Британије према европском континенту увек је имала за циљ обезбеђивање поморске доминације. Велика Британија ушла је у два светска рата са намером да онемогући Немачку да доведе у питање њену поморску и колонијалну доминацију и изађе на отворено море. Преко Каналских острва која се налазе у близини француске обале у Ламаншу Велика Британија остварује контролу француске обале, затим контролише Гибралтар још од 1713. године²² и Малту од 1800. године као стратешки важно острво на путу за Индију. Историјски посматрано, Велика Британија је у партнерству са Турском константно задржавала руски продор на Медитеран²³ за шта су најбољи примери Кримски рат и Берлински конгрес. Снажном морнарицом која је држала кључна упоришта у Атлантику и Медитерану успела је да успостави континенталну блокаду којом је онемогућена поморска активност Наполеонове Француске.

Контуре савремене америчке геополитичке стратегије према Европи, а тиме и према Русији и Немачкој исцртао је Спајкмен још за време Другог светског рата. Он тврди да слаба и разједињена Европа даје основа да Нови свет (САД) утиче на њу и *vice versa*²⁴, да би уједињена Европа могла да утиче на Нови свет. Спајкмен истиче да федерална и уједињена Европа, по узору на САД, није оно због чега су САД ушле у рат²⁵. Отуда је за САД неприхватљива идеја ЕУ као федералне државе, затим савез између Русије и Немачке, а тиме и каснија Де Голова идеја²⁶ Европе од Урала до Атлантика. У интересу САД је савез слабијих европских држава, без израженог хегемона, чији би формални или неформални члан биле и САД. Интерес САД остварен је

²¹ Занимљив је поглед Слободана Јовановића на однос Немачке према могућем савезу са Србијом, Румунијом и Грчком, а касније и Турском као савезницима за продор према Блиском истоку. Вид. Слободан Јовановић, „Вилхелм II и Србија“ у *Из историје и књижевности (Сабрана дела)*, БИГЗ, Београд 1991, 451-453.

²² Ben Johnson, The History of Gibraltar, Historic UK, <https://www.historic-uk.com/History-Magazine/DestinationsUK/History-of-Gibraltar/>, 10.9.2022.

²³ Вид. Rachel Odams, *British perception of the Ottoman Empire 1876-1908*, University of Oxford, 1996. и С. Јовановић, „Бугарска зверства и Херцеговачки устанак“, 488-491.

²⁴ N. Spykman, 179.

²⁵ N. Spykman, 466.

²⁶ Éric Anceau, De Gaulle and Europe, Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe, published on 22.6.2020, <https://ehne.fr/en/node/12243>, 20.9.2022.

оснивањем НАТО чиме је безбедност западне Европе везана за САД и ЕУ чије је институционално јачање и интегрисање у чвршћу федерацију које је трајало скоро пола века завршено неуспехом Лисабонског уговора.

НАТО и ЕУ треба посматрати као „геополитичко оружје“ којим САД контролишу Европу, онемогућавају Француску и Немачку да постану регионалне силе које би довеле у питање хегемонију САД и онемогућују савез Русије и Немачке. У том смислу временски коинцидира миграторни таласа са Блиског истока са покретањем Северног тока 1 (2011), док рат у Украјини (2022) почиње непосредно пред пуштање у рад Северног тока 2, којим би Пољска и Украјина у потпуности изгубиле геостратешки значај у смислу транзита гаса у Немачку. Затим, САД су путем чланства Румуније (2004), Бугарске (2004), Хрватске (2009), Албаније (2009), Црне Горе (2017) и Северне Македоније (2020)²⁷ затвориле пут Немачкој ка Медитерану и Блиском истоку и тако Немачку у потпуности учиниле зависном од САД.

4. БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ ИСТОРИЈСКИХ И САВРЕМЕНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ТЕНДЕНЦИЈА ВЕЛИКИХ СИЛА

Српски етнички простор у време стицања независности 1878. године обухватао је подручје данашње Србије, Северне Македоније, Црне Горе, северне Албаније, Босне и Херцеговине и простор некадашње Војне крајине (Далмација, Банија, Кордун, Лика и Славонија). Отуда је после стицања независности природна тежња српске државе била ширење према Македонији и Јадранском мору²⁸. Ипак, на овом простору сукобљавали су се интереси великих сила утичући на безбедност тадашње Србије и српског народа ван Србије и онемогућавајући Србији да самостално реши своје националне интересе, већ само у мери у којој то одговара равнотежи моћи између великих сила.

Русија је у намери да изађе на отворено море преко Балкана после рата са Турском 1878. године створила Велику Бугарску која се простирала од Црног мора до Охрида и Корче и која је обухватала Пирот, Врање и целу вардарску Македонију као области које су у то време сматране српским етничким или барем интересним простором. Немачка није пристала на територијалне промене јер јој је затворен пут према Турској и Блиском истоку, док Великој Британији није одговарало што је Бугарска (а тиме и Русија) добила излаз на Егејско море. На Берлинском конгресу, исте године, поништени су резултати Санстефанског мира, а Србији су припали Пирот и Врање. С

²⁷ Вид. сајт НАТО <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>, 28.9.2022.

²⁸ О српским државним интересима од Првог српског устанка до Другог светског рата писао је Слободан Јовановић. Вид. С. Јовановић, „Никола Пашић“, 161-164.

друге стране, Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину и Новопазарски санцак као области на које је Србија полагала право. Тиме је Аустроугарска испунила простор између Славоније и Далмације, раздвојила Србију од Црне Горе и изашла на Дрину као повољнију границу према Србији која је представљала следећу мету германске експанзије према истоку.

Видевши да на помоћ Русије у остваривању националних питања не може да рачуна, Србија се 1878. године окренула Аустроугарској²⁹ и одрекла аспирација према Босни и Херцеговини, а за узврат је добила независност и подршку за експанзију на југ. Експанзија на југ у овом случају стављена је у контекст Аустроугарске политике која је тиме ширила своје интересе на рачун руског утицаја који је и даље био јак у Бугарској. Отуда изостанак било каквих територијалних губитака Србије после изгубљеног рата са Бугарском 1885. године. Ипак, 1903. године на власт у Србији долази династија Карађорђевић која се окреће Русији, док са Аустроугарском долази до кризе у односима нарочито после анексије Босне и Херцеговине³⁰ 1908. године.

У таквим околностима, уз подршку Русије настаје Балкански савез који 1912. године започиње рат са Турцима у коме српска војска ослобађа Косово и Метохију, део Новопазарског санцака, вардарску Македонију и већи део данашње Албаније, док Црна Гора ослобађа део Новопазарског санцака, део Метохије и Скадар. Бугарска поново излази на Егејско море и тиме Русији омогућава да заобиђе мореузе којима је Велика Британија Русију „закључала“ у Црном мору. Излазак Србије на Јадранско море у потпуности би зауставио германски продор на исток, због чега је Србија, на инсистирање Аустроугарске³¹, морала да се повуче из Албаније која је 1913. године постала независна држава. Незадовољна је била и Бугарска српским освајањем у Македонији, што је Аустроугарска искористила и Бугарску гурнула у рат против Србије. Бугарска је поражена и изгубила је већину територија које је освојила у Првом балканском рату, укључујући и егејску обалу, док је Србија постала најмоћнија држава на Балкану.

Доминантна позиција Србије на Балкану имала је утицај на српски и југословенски етнички простор којим је владала Аустроугарска, чиме Србија више није била само препрека у продору на исток, већ и претња целовитости Аустроугарске³². Из тог разлога Аустроугарска улази у рат са Србијом 1914. године, а Русија у намери да задржи ширење германског утицаја на

²⁹ С. Јовановић, „Александар Батенберг и краљ Милан“, 424-428 и Живојин Мишић, *Моје усјомене*, БИГЗ, Београд 1990.

³⁰ С. Јовановић, „Анексиона криза поставила је пред европску јавност српско питање“, 506-509.

³¹ Исто, 164.

³² С. Јовановић, „Вилхелм II и Србија“, 453.

Балкан улази у рат са Аустроугарском. Парадоксално, геополитички победник Првог светског рата на овом простору биле су Велика Британија, а посредно и САД, које су стварањем Краљевине СХС (касније Краљевине Југославије) и Мале Антанте (Југославија, Румунија и Чехословачка)³³ затвориле пролаз германској експанзији према Турској (савезници из рата) и уопште Блиском истоку, а СССР-у који је настао револуцијом 1917. године, затворен је пролаз ка Балкану и Средоземном мору.

Улога Југославије као бафер зоне према германском продору на исток нужно је довела до интересовања немачке спољне политике за Југославију за време Другог светског рата. У намери да спаси државу од рата, намесник кнез Павле Карађорђевић пристао је да Краљевина Југославија приступи Тројном пакту, али је већ 27. марта 1941. године изведен пуч којим је и споразум стављен ван снаге. Немачка је потом, у складу са геополитичким интересима да великој држави треба велики простор утицаја, своју намеру контроле југословенског простора остварила силом. Инспириран подршком СССР, у окупираној Југославији избио је устанак комуниста који су водили борбу за ослобођење и у исто време политичку револуцију која би због припадности Коминтерни требало да обезбеди политички утицај СССР. Ипак, упркос комунистичкој идеологији југословенских партизана, Велика Британија и САД, после конференције у Техерану 1943. године одлучују да пруже подршку партизанима³⁴, уместо Југословенској војсци у отаџбини која је имала подршку избегличке владе у Лондону. Овиме је идеолошка и политичка судбина будуће државе била одређена.

Даље аспирације Немачке на нашем простору заустављене су окупацијом и поделом Немачке и њеним приступањем НАТО и ЕУ. Међутим, утицај СССР на комунистичку Југославију био је велика претња геополитичкој позицији САД на простору Балкана. Под утицајем америчке и британске помоћи и охрабривања³⁵, Југославија се супротставила одлукама СССР и 1948. године направила искорак ка независној политици. Тако је успостављена копнена веза Италија – Југославија – Грчка – Турска која је представљала жељену врсту копнене баријере која је онемогућавала СССР да изађе на Средоземно море што је био пожељан резултат примене Труманове доктрине. Штавише, Југославија је учествовала у оснивању Покрета несврстаних, покрета који је обухватио углавном сиромашне земље Трећег света које су биле предиспониране да падну под утицај СССР.

³³ Вид. Зедењек Сладек, *Мала Анџанџа 1919-1938*, Службени гласник, Београд 2019.

³⁴ Јелена Максимовић, Други светски рат: Фицрој Меклејн, авантуриста, дипломата и војник који је пременио историју Југославије, BBC News на српском, 15. јун 2021. <https://www.bbc.com/serbian/cyr/balkan-57444400>, 29.9.2022.

³⁵ Вид. Емилија Цветковић, „’Два плана и два маршала’ у светлу југословенско – америчких односа (1947-1951)“, *Бащинина*, Приштина – Лепосавић, св. 57/2022.

Дисолуцијом СССР и Варшавског уговора, руске границе су од Берлина померене према Москви у украјинске равнице које ни природно ни стратешки не представљају безбедно окружење за Русију. Наведеним дешавањима променила се и геополитичка позиција нашег региона, а простор који је постао важан за сузбијање руског утицаја постале су државе средње и источне Европе, које су заједно са Грчком и Турском као чланицама НАТО формирале копнену континенталну баријеру од Балтика до Црног мора. Већ 1991. године формирана је Вишеградска група³⁶ коју од 1993. године чине Мађарска, Пољска, Чешка и Словачка. Од суштинског геополитичког значаја у Европи постаје Украјина, док Југославија престаје да има претходни геополитички значај. Ипак, значај простора Југославије не престаје ни за Русију, ни за Немачку, ни за САД, а тиме и Велику Британију.

САД упркос померању граница према Москви не желе да у залеђини имају државу као што је Југославија која има склоност према Русији и да потенцијално доведе у питање политику опкољавања Русије у Европи. У исто време не желе ни да пусте уједињеној Немачкој контролу над целом Југославијом чиме се поново враћају на позиције од пре Другог светског рата. Русија је у то време превише слаба да учини било шта у Југославији. Опет, уколико би се Русија и Немачка повезале у савез, јединствена Југославија би била велики геополитички проблем САД, јер би се тада Вишеградска група, Румунија и Бугарска нашле између Русије и Немачке. Отуда је у интересу САД на Балкану била иста опција као и у западној Европи на крају Другог светског рата: група слабијих држава, без израженог хегемона и којима се лако управља. Из тог разлога долази до сецесије и признавања независности бивших југословенских република, при чему географску дистанцу у односу на Немачку, САД решавају војним присуством у Босни и Херцеговини и на Космету, одакле могу да контролишу регион.

Реализација наведеног плана била је условљена решавањем српског националног питања које је у Хрватској решено етничким чишћењем којим је створена готово етнички чиста територија³⁷, док је у Босни и Херцеговини извршена национална поларизација по ентитетима, уз тенденцију утапања Републике Српске у БиХ. Процес решавања српског питања настављен је окупацијом Косова и Метохије и раздруживањем Србије и Црне Горе и настојањем да се српски народ у Црној Гори подели и маргинализује. Ефективна државна власт Републике Србије сведена је на Централну Србију са Војводином, што донекле одговара позицији Србије уочи Првог балканског рата. У таквој ситуацији као и пре 100 година поново се на истом простору

³⁶ Вид. сајт Вишеградске групе <https://www.visegradgroup.eu/>, 7.10.2022.

³⁷ Према Државном заводу за статистику Хрватске у Хрватској има 3,2% Срба. Види сајт Завода <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>, 7.10.2022.

сукобљавају германски и руски интерес, при чему сигурну геополитичку корист имају САД које одржавају ривалство Русије и Немачке на овом простору. Након дисолуције Југославије и ратова створено је неколико држава, да би потом под покровитељство ЕУ покренута иницијатива регионалног повезивања држава³⁸ која у лабаву царинску унију треба да укључи Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, Северну Македонију и Албанију, што представља лабаву заједницу држава по узору на Спајкменову идеју за Европу после Другог светског рата.

Србија за Русију никада није била толико геостратешки значајна као данас. Историјски, руски интереси су били везани за Бугарску као копнени пут за Цариград. Уласком Бугарске у НАТО и ЕУ, копнени пут према Средоземном мору је пресечен, што се симболички видело када је Бугарска зауставила изградњу гасовода Јужни ток. Поред тога, преко Републике Српске, Русија је присутна и у Босни и Херцеговини. Руско присуство у ове две државе тренутно не доноси велику стратешку корист Русији. Русија има користи у смислу да изазива забринутост САД од евентуалног савеза Русије и Немачке у коме би Србија била на њиховој страни, али и формирања потенцијалног блока држава које би чиниле Србија, Мађарска и Украјина (цела или њени делови) којим би Русија окружила Бугарску и Румунију. За Немачку је Србија важна као део историјског пута који Немачку води до Блиског истока и уопште мора путем кога би се слободно остиснула и постала поморска сила. Сасвим је јасно да САД и Русија немају интерес да се то деси, осим ако се не ради о некој врсти партнерства или можда боље рећи турског над Немачком.

Историјска судбина Србије потврдила је општи принцип геополитике да што је једна држава ближе центру моћи, то је њена позиција интересантнија за освајање и контролу, а она угроженија. Историја показује и законитост да се царства и велике силе гасе и нестају, али је постојање рељефа константно због чега ће геостратешка позиција Србије и даље бити интересантна за велике силе и хегемоне. Речју, географска позиција Србије је била, јесте и биће фактор који детерминише политичке одлуке великих сила, а нама отежава самостално доношење одлука, раст и развој.

5. ЗАКЉУЧАК

Геополитика је наука која политичко деловање држава у међународним односима објашњава кроз заинтересованост државе за одређени географски

³⁸ Благоја Кузмановски, „Мини Шенген“ променио име у „Open Balkan“, Радио Слободна Европа, 29. јул 2021. године <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoplje-balkan-mini-sengen/31383711.html>, 10.10.2022.

простор. Заинтересованост државе за географски простор проистиче из утицаја који такав простор може да има на војну, економску или политичку моћ. Од обима утицаја географског простора на компоненте моћи зависи и значај тог простора. Даље следи да значај неког простора одређује његову атрактивност за велике силе које настоје да контролишу свет, што повратно утиче на безбедност оних држава које се на том простору налазе.

Компаративном анализом утврђено је да острвске и копнене силе при- дају различит значај простору. Острвске државе су заинтересоване за кон- тролу лука, острва која се налазе на поморским путевима и мореуза као гео- графских тачака од чије контроле зависи проходност светским морима. С друге стране, копнене државе настоје да изађу на отворено море како би се укључиле у светску трговину и размену, док на копну настоје да дођу до при- родних граница које су се историјски показале као поуздане. И једни и други паралелно са тим теже приступу светским басенима сировина.

Геополитичка мисао рационално објашњава понашање држава, због чега је оним државама које се налазе на „атрактивнијим“ просторима услов опстанка правилно сагледавање геополитичких позиција Великих сила, јер само у комплементарности са интересима неке силе могу остварити соп- ствене циљеве. Геополитика нуди обрасце прошлог понашања, препознаје их у садашњости и на основу њих предвиђа будућа деловања. Историја ра- товања у Европи, а посебно на Балкану показала је да се исти геополитички обрасци понављају независно од облика уређења или назива држава.

Укрштање руских, германских и англоамеричких интереса на подруч- ју Балкана одредило је судбину српског етничког простора. Потреба Русије да изађе на јужна топла мора преко Балкана увек је била у сукобу са инте- ресом Велике Британије да остане једина поморска сила. Отуда је Велика Британија подржавала Турску против Русије, што је имало негативне после- дице по самосталност и територијална проширења свих балканских народа, па и Срба. Када су САД замениле Велику Британију на месту владара свет- ских мора, логика деловања је остала иста, уз разлику што се она почела називати Труманова доктрина или доктрина обуздавања.

У односу на вековни германски правац деловања преко Балкана, руски интереси нису увек били у апсолутној супротности, али је деловање Немачке и Аустроугарске преко или против Србије и Бугарске као држава културно ближих Русији, увек доводило до сукоба. После балканских ратова, када је Бугарска направила отклон од Русије, а Русија се везала за Србију, напад Аустроугарске на Србију није могао да не доведе до руске интервенције. На- станком НАТО и ЕУ, немачки утицај се утопио у англоамерички и он је у зони нашег етничког простора био заинтересован за сузбијање руског ути- цаја по америчком моделу. Ипак, могућност осамостаљења немачке политике и партнерство са Русијом довели су до разбијања СФР Југославије на више

држава међу којима постоје неповерење и историјске неправде, а потом и до повремених пријема држава сукцесора СФРЈ у НАТО и ЕУ, темпом који је био у негативној корелацији са немачком кооперативношћу према САД.

Отуда се не може рећи да се историја понавља, већ да географија која је вечна на исти начин детерминише активности и великих и моћних држава и малих држава у остваривању циљева и уређивању међусобних односа. Историјске и савремене геополитичке тенденције великих сила на подручју Европе, показују константу вековима, што потврђује геополитичке законитости и принципе, а у исто време и неколико примера из српске историје потврђује то. На крају, геополитика нуди обрасце који треба да буду оријентир свакој држави приликом доношења одлука.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Теоријски извори:

- Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, e-book;
Charles Darwin, *On the Origin of Species*, John Murray, Albemarle Street, London 1859;
- Емилија Цветковић, „Два плана и два маршала’ у светлу југословенско – америчких односа (1947-1951)“, *Башчићина*, Приштина – Лепосавић, св. 57/2022;
- Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, Munchen – Berlin 1903;
- Garry Simpson, *Great Powers and Outlaw States – Unequal Sovereigns in the International legal Order*, Cambridge University Press, New York 2004;
- Halford Mackinder, „The Geographical Pivot of History“, *The Geographical Journal*, No. 4, Vol. XXIII, April 1904;
- Halford Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company LTD, London 1919;
- Herbert Spencer, *The Principles of Biology, Vol. 1*. D. Appleton and Company, New York – London 1910;
- Nicholas J. Spykman, *America’s Strategy in World Politics, The United States And The Balance Of Power*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1942;
- Rudolf Kjellen, *Der Staat als Lebensform*, Verlag von H. Hirzel, Leipzig 1917;
- Слободан Јовановић, „Вилхелм II и Србија“, „Бугарска зверства и Херцеговачки устанак“, „Никола Пашић“, „Александар Батенберг и краљ Милан“, „Анексиона криза поставила је пред европску јавност српско питање“ у *Из историје и књижевности (Сабрана дела)*, БИГЗ, Београд 1991;
- Walter Eric Boettcher, *Carl Ritter’s Early Geographic Thought (1779-1817)*, University College London, London 1990;
- William. P. Cresson, *The Holy Alliance*, Oxford University Press, New York 1922.
- Здењек Сладек, *Мала Анџијана 1919-1938*, Службени гласник, Београд 2019 и Живојин Мишић, *Моје усјомене*, БИГЗ, Београд 1990.

Интернет извори:

- Благоја Кузмановски, „Мини Шенген“ променио име у „Open Balkan“, Радио Слободна Европа, 29. јул 2021. године <https://www.slobodnaevropa.org/a/skopje-balkan-mini-sengen/31383711.html>;
- Ben Johnson, The History of Gibraltar, Historic UK, <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/History-of-Gibraltar/>;
- Éric Anceau, De Gaulle and Europe, Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe, published on 22.6.2020, <https://ehne.fr/en/node/12243>;
- Јелена Максимовић, Други светски рат: Фицрој Меклејн, авантуриста, дипломата и војник који је пременио историју Југославије, BBC News на српском, 15. јун 2021. <https://www.bbc.com/serbian/cyr/balkan-57444400>;
- Сајт Вишеградске групе: <https://www.visegradgroup.eu/>;
- Сајт Државног завода за статистику Хрватске: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>
- Сајт НАТО: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html> и
- Текст споразума из Сан Стефана: <https://pages.uoregon.edu/kimball/1878mr17.SanStef.trt.htm>.

Ljubomir S. Stajić
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
Lj.Stajic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-7594-5741

Vladan M. Mirković
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
V.Mirkovic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-9995-8598

Historical and Contemporary Geopolitical Tendencies of the Great Powers With Special Reference to the Security of the Republic of Serbia

Abstract: *Geopolitics explains the regularity of political action in international relations by finding the determinants of political decisions in geographical factors. The result of geopolitical thought are possible patterns of behavior of states in international relations which are used to explain past and present and predict future events. Starting from the basic principles of Mackinder's and Spykman's theory, the paper presents the historical and contemporary geopolitical tendencies of the Great Powers in Europe, with special reference to the territory where the modern Serbian state is located. At the end, we identified indicators of future development of the geopolitical situation with implications for the security of the Republic of Serbia could be predicted.*

Keywords: *Geopolitics, Security, Great Powers, Mackinder, Spykman.*

Датум пријема рада: 25.11.2022.

Датум достављања коначне верзије рада: 19.12.2022.

Датум прихватања рада: 27.01.2023.